

**Қазақстан
Республикасының
қылмыстық құқық
негіздері**

1. Қылмыстық құқық жеке құқық саласы ретінде

Қылмыстық құқық дегеніміз -
адамды, оның құқықтары мен
бостандықтарын, қоғамды және
мемлекетті қылмыстық қол
сұғушылықтан қорғауға, жазамен
қорқытып, тыйым салынған іс-
әрекеттерді істеудің алдын алуға, тұлғаға
қылмыстық қиянат келтірілгенде оны
одан қорғауға бағытталған құқық
нормаларының жиынтығы.

- **Қылмыстық құқықтың міндеттері:** адам мен азаматтардың құқықтарын,
- бостандықтары мен заңды мүдделерін, меншікті, ұйымдардың құқықтары мен заңды мүдделерін,
- қоғамдық тәртіп пен қауіпсіздікті, қоршаған ортаны,
- Қазақстан Республикасының конституциялық құрылысы мен аумақтық тұтастығын,
- қоғам мен мемлекеттің заңмен қорғалатын мүдделерін қылмыстық қол сұғушылықтан қорғау,
- бейбітшілік пен адамзаттың қауіпсіздігін қорғау, сондай-ақ қылмыстардың алдын алу болып табылады.

Қылмыстық құқықтың негізгі принциптеріне мыналар жататады:

- 1. Заңдылық принципі** – бұл принциптің мәні қылмыс пен күресуді заң шеңберіндегі, оның талаптарын мүлтіксіз орындай отырып жүргізуді білдіреді.
- 2. Адамдардың заң алдындағы теңдігі принципі** – бұл принцип адамның тегіне, ұлтына, нәсіліне, әлеуметтік, мүліктік жағдайына, тіліне, дінге деген көзқарасына қарамастан заң алдында бірдей жауап

- 3. Жауаптылық принципі** – бұл принцип бойынша кез келген адам лауазымдық және басқа да жағдайларға қарамастан өзінің істеген қылмысы үшін нақты жауаптылықты мойындауы қажет.
- 4. Әділеттілік принципі** – бұл принциптің мәні қылмыстық жазаға іс-әрекетінде қылмыс құрамының толық белгілері бар адамдар тартылуы керек
- 5. Демократизм принципі** – бұл принциптің мәні сот төрелігін жүзеге асыру барсында қай тілде жүргізу, егер қажет етсе аудармашының көмегімен қамтамасыз етуді білдіреді.
- 6. Гуманизм принципі** – бұл принциптің мәні кішігірім қылмыстарды алғаш жасаған адамдарға кешіріммен қарап, жеңіл жаза тағайындаудан тұрады.
- 7. Интернационализм принципі** – бұл принцип ұлттық теңдікті бұзғаны үшін, басқа мемлекеттің мүддесіне, халықаралық қауіпсіздікке, ұлттар арасындағы бейбітшілікке қарсы қылмыстар үшін жауапкершілік белгілейтін нормалардан көрініс табады.

**Қылмыс дегеніміз - қылмыстық
кодекс нормаларында жазалау
қатерімен тыйым салынған айыпты,
қоғамға қауіпті әрекет (іс-әрекет
немесе әрекетсіздік).**

Қылмыстың басты белгілері:

1. ОНЫҢ ҚҰҚЫҚҚА ҚАЙШЫЛЫҒЫ
2. қоғамға қауіптілігі
3. кінәлілігі
4. жазаланатындығы

Қылмыстың санаттары:

Қылмыстың санаттары	Қасақана жасалған қылмыс	Абайсызда жасалған қылмыс
Онша ауыр емес қылмыс	Екі жылдан аспайтын мерзімге	Бес жылдан аспайтын мерзімге
Ауырлығы орташа қылмыс	Бес жылдан аспайтын мерзімге	Бес жылдан астам мерзімге
Ауыр қылмыс	Он екі жылдан аспайтын мерзімге	
Аса ауыр қылмыс	Он екі жылдан астам мерзімге немесе өлім жазасына	

Қылмыс құрамының элементтері	Элементтердің қажетті белгілері	Элементтердің факультативті белгілері
1. Қылмыс объектісі	Қылмыстың заңмен қорғалатын қоғамдық қатынастары	Қосымша объектіні құрайтын қоғамдық қатынастар; қылмыс заты
2. Қылмыстың объективті жағы	Қоғамға қауіпті әрекет немесе әрекетсіздік	Қоғамға қауіпті зардап; әрекет пен зардаптың арасындағы себепті байланыс ; қылмыс жасау тәсілі; уақыты; орны; жағдайы; құралы мен қаруы;
3. Қылмыстың субъектісі	Адам болуы; есі дұрыс; белгілі жасқа толуы (он алтыға, кейбір қылмыстар үшін – он төрт жасқа)	Лауазымды адам; туыстық қатынасы бар адам; тек ер адам; тек әйел адам; тек ҚР азаматы.
4. Қылмыстың субъективті жағы	Кінә (абайсыздық немесе қасақаналық)	Мотив; мақсат; эмоционалдық жағдай (аффект).

Қол сұғушылықтың топтық объектісіне қарай қылмыстарды он алты топқа бөледі:

- 1) Жеке адамға қарсы қылмыстар,
- 2) Отбасына және кәмелетке толмағандарға қарсы қылмыстар;
- 3) Адамның және азаматтың Конституциялық құқықтары мен бостандықтарына қарсы қылмыстар;
- 4) Бейбітшілік пен адамзат қауіпсіздігіне қарсы қылмыстар;
- 5) Мемлекеттің конституциялық құрылысына және қауіпсіздігіне қарсы қылмыстар;
- 6) Меншікке қарсы қылмыстар;
- 7) Экономикалық қызмет саласындағы қылмыстар;
- 8) Коммерциялық және өзге ұйымдардағы қызмет мүдделеріне қарсы қылмыстар;
- 9) Қоғамдық қауіпсіздікке және қоғамдық тәртіпке қарсы қылмыстар;
- 10) Халықтың денсаулығына және адамгершілікке қарсы қылмыстар;
- 11) Экологиялық қылмыстар;
- 12) Көліктегі қылмыстар;
- 13) Мемлекеттік қызмет мүдделеріне қарсы қылмыстар;
- 14) Басқару тәртібіне қарсы қылмыстар;
- 15) Сот төрелігіне және жазалардың орындалу тәртібіне қарсы қылмыстар;
- 16) Әскери қылмыстар.

Қоғамға қауіптілік сипаты біртекті қылмыстарды қоғамға қауіптілік дәрежесіне қарай үш түрге бөледі:

- 1) Жай қылмыстар
- 2) Сараланған немесе ауырлатылған қылмыстар
- 3) Жеңілдетілген қылмыстар .

Кінәнің нысаны бойынша қылмыстарды екі түрге бөледі:

- 1) Абайсыз қылмыстар, 2) Қасақана қылмыстар.

Қоғамға қауіптілік сипаты мен дәрежесі бойынша қылмыстарды мұндай санаттарға бөлу кінәнің нысаны мен бас бостандығынан айырудың жоғарғы мерзімі түріндегі санкция арқылы нақтыланады.

Қасақана

```
graph TD; A[Қасақана] --> B[Тікелей]; A --> C[Жанама];
```

Тікелей

Жанама

Абайсыздықта

```
graph TD; A[Абайсыздықта] --> B[Немқұрайлық]; A --> C[Менмендік];
```

Немқұрайлық

Менмендік

- Қылмысқа қатысушылардың рөліне байланысты, оларды **орындаушы, ұйымдастырушы, айдап салушы және көмектесуші** деп бөледі.
- **Орындаушы** — бұл нақты қылмыс құрамының объективті жағынан кіретін әрекеттерді толықтай немесе ішінара орындайтын адам.
- Қарақшылықта орындаушы ретінде затты тартып алған ғана емес, сонымен бірге жәбірленушінің- қарсыласуын жеңу үшін күш қолданатын адам да қылмысты орындаушы болып табылады.

Ұйымдастырушы — қылмыс жасауды ұйымдастырған немесе оның орындалуына басшылық еткен адам.

Ұйымдастырушы ретінде көбіне нақты қылмыстарды тікелей жасаудан қашатын ең тәжірибелі, қауіпті қылмыскерлер болады.

Басқа адамды азғыру, сатып алу, қорқыту жолымен немесе өзге де жолмен қылмыс жасауға көндірген адам **айдап салушы** деп танылады.

Keңестерімен, нұсқауларымен, ақпараттар жинауымен қылмысты жасайтын қару немесе құралдар берумен немесе қылмысты жасаудағы кедергілерді жоюымен қылмысты жасалуына жәрдемдескен адам **көмектесуші** деп танылады..

Қылмысқа қатысушылардың өзара әрекет жасау тәсілдеріне және олардың әрекеттерінің келісушілік дәрежесіне қарай, қылмысқа қатысудың мынадай нысандары бар:

- жай қатысу (алдын-ала сөз байласпаған адамдар тобы),
- күрделі қатысу (алдын-ала сөз байласқан адамдар тобы);
- ұйымдасқан топ;
- қылмыстық сыбайластық (қылмыстық ұйым).

Жай қатысу (алдын-ала сөз байласпаған адамдар тобы) объективтік жақтың шегінен тыс қылмыстық рөлдердің бөлінуінің болмауымен, ол тек рөлдердің техникалық- ұйымдастырушылық бөлінуінің орын алуымен сипатталады.

Бұл жерде заңдық мәні бар рөлдердің орындаушыға, ұйымдастырушыға, айдап салушыға, көмектесушіге бөлінуі болмайды.

Әрбір қатысушы қылмыстың объективті жағын әр түрлі мөлшерде атқарса да, қылмыстың тікелей орындаушысы болып табылады.

Жай қатысудың тағы бір ерекшелігі әрбір қатысушының жасаған әрекеттерінің орны мен уақытының бір мезгілде болуы.

Күрделі қатысу (алдын-ала сөз байласқан адамдар тобы) болып, алдын-ала сөз байласып, келіскен қылмысты бірлесіп жасау туралы күні бұрын уағдаласқан екі адамнан кем емес қатысушылары бар адамдар тобымен жасалған қылмыс танылады.

Күрделі қатысу заңи мәні бар, рольдердің қатысушылар арасында жеке орындаушыға, ұйымдастырушыға, айдап салушыға, көмектесушіге бөлінуімен сипатталады.

Қылмысқа қатысушылар нысаны бойынша әр түрлі әрекеттерді жасайды.

Ұйымдасқан топ - қылмысқа қатысудың бір нысаны болып табылады. Егер қылмысты бір немесе бірнеше қылмыс жасау үшін күні бұрын біріккен адамдардың тұрақты тобы жасаса, ол ұйымдасқан топ жасаған қылмыс деп танылады.

Алдын-ала сөз байласқан адамдар тобы мен ұйымдасқан топ арасында ұқсастықтармен қатар айтарлықтай айырмашылықтар да бар.

Ұқсастығы болып екі нысанның да алдын-ала сөз байласу арқылы пайда болуы табылады.

Алдын-ала сөз байласқан адамдар тобының ұйымдасушылық дәрежесі аз болады, олар негізі алдын-ала келісу арқылы көрініс табады. Ұйымдасқан топтың міндетті белгісі болып тұрақтылығы, яғни қылмыстық әрекетті жалғастыру, бірнеше қылмысты жасау, ал кейбір кезде ауырлығымен ерекшеленетін қылмысты жасау мақсатында бірнеше адамдардың бірлесуі табылады.

Ұйымдасқан топтың қатысушылары тұрақты қылмыстық қатынасқа, ұйымдастырушылық мезеттерге ие болады: басшылықтың бар болуы, қылмыс істеудің жоспарын құруы, конъюнктурамен танысуы, қатысушыларды жинауы, рольдерді бөлуі және т.б.

Қылмыстық сыбайластық (қылмыстық ұйым) – даму деңгейі жағынан жоғары ұйымдасқан қылмыстық құрылым болып табылады. Олар ұйымдасқан қылмыстың ең қауіпті нысаны болып табылады. Қылмыстық сыбайластықтың қоғамға қауіптілік дәрежесінің жоғарылығы бірнеше адамның қылмыс жасауымен, олардың рольдерінің бөлінуімен ғана емес, сонымен бірге қылмысқа қатысушылардың арасында тұрақтылықтың, ұйымдасушылықтың және тығыз топтасқандықпен ұзақ қатынастың болуымен сипатталады.

Қылмыстық қауымдастық әдетте ұзақ уақытқа құрылады. Ол ауыр және аса ауыр бірнеше қылмыстарды жасау, сонымен бірге күрделілігімен ерекшеленетін бір қылмысты жасау мақсатын көздеуі мүмкін.

Ұйымдасқан топты, қылмыстық сыбайластықты құрған адам ұйымдасқан топты не қылмыстық сыбайластықты басқарғаны және ұйымдастырғаны үшін, сонымен қатар өзінің ниетімен қамтылған барлық жасаған қылмыстары үшін Ерекше бөлімнің тиісті баптарында көрсетілген жағдайларда жауаптылыққа тартылады.

3. Қылмыстық жауаптылық

Қылмыс заңы бойынша қылмыс
деп белгіленген нақты іс-әрекетті
істеген адамды мемлекет атынан
оның тиісті органдары арқылы
айыптауын қылмыстық
жауаптылық деп **түсінеміз.**
Қылмыстық жауаптылық
қылмыстық әрекет немесе
әрекетсіздік орын алған соң
туындайды.

Қылмыстық жауаптылықтың екі бөлігі бар. Ол

- мазмұны
- заңдылық.

Мазмұны – теріс қылыққа моральдық саяси баға беріп мінез және мемлекет, қоғам тарапынан қылмысын бетіне басу.

Заңдылық – қылмыс істеген адамға қолданылатын күштеу шаралары.

Қоғамдық қатынастарды
қылмыстық жолмен келтірілетін
зияннан қорғау мақсатында қауіп
төндіруші адамға материалдық,
моральдық және өзге де зиян
келтіру қылмыс болып
танылмайды.

Қажетті қорғану жағдайындағы мән-жайлар:

1. Адам өміріне;
2. Тұрғын үйін, меншігін, жер
учаскесін;
3. Қоғамдық немесе мемлекеттік
заңмен қорғалатын мүдделерге
қауып төндіру;

5. Қылмыс жасау сатылары

Қылмысты істеу сатылары деп қасақана істелетін қылмысқа дайындалу, оқталудан аяқталғанға дейінгі кезеңдерді айтамыз.

Қасақана қылмыс сатылары:

1. қылмысты істеуге дайындалу,
2. қылмыс істеуге оқталу
3. қылмысты аяқтау.

Тікелей ниетпен қылмыс құралдарын немесе қаруларын іздестіру, әзірлеу немесе бейімдеп жасау, қылмысқа қатысушыларды іздестіру, қылмыс жасауға сөз байласу не қылмыс жасау үшін өзге де қасақана жағдайлар жасау, егер бұл орайда қылмыс адамның еркіне байланысты емес мән-жайлар бойынша ақырына дейін жеткізілмесе, **қылмысқа дайындалу деп танылады.**

Тікелей қылмыс жасауға тура бағытталған ниетпен жасалған іс-әрекет немесе әрекетсіздік, егер бұл орайда қылмыс адамға байланысты емес мән-жайлар бойынша ақырына дейін жеткізілмесе, қылмыс жасауға оқталу болып табылады.

6. Қылмыстық жаза

Жаза дегеніміз - сот үкімі бойынша мемлекет атынан тағайындалатын мәжбүрлеу шарасы. Жаза әлеуметтік әділеттілікті қалпына келтіру, сонымен қатар, сотталған адамды түзеу және сотталған адамның да басқа адамдардың да жаңа қылмыстар жасалынуынан сақтандыру мақсатында қолданылады.

Қылмыстық жазаның жүйесі және оның түрлері

Олар:

- 1) Айыппұл салу,
- 2) Белгілі бір лауазымды атқару немесе белгілі бір қызметпен айналысу құқығынан айыру;
- 3) Қоғамдық жұмыстарға тарту;
- 4) Түзеу жұмыстары;
- 5) Әскери қызмет бойынша шектеу;
- 6) Бас бостандығын шектеу;
- 7) Қамау;
- 8) Тәртіптік әскери бөлімде ұстау;
- 9) Бас бостандығынан айыру;
- 10) Арнаулы, әскери немесе құрметті атағынан, сыныптық шенінен, дипломатиялық дәрежесінен, біліктілік сыныбынан және мемлекеттік наградаларынан айыру;
- 11) Мүлкін тәркілеу;
- 12) Өлім жазасы.

Жүйеге кіретін жазаның барлық түрлері үш топқа бөлінеді: негізгі, қосымша және балама, яғни негізгі де қосымша да болып табылатын жазалар.

Негізгі жазаларға: қоғамдық жұмыстарға тарту; түзеу жұмыстары; әскери қызмет бойынша шектеу; бас бостандығын шектеу; қамау; тәртіптік әскери бөлімде ұстау; бас бостандығынан айыру; өлім жазасы.

Қосымша жазалар — негізгі жазаға қатысты көмекші сипатқа ие жаза түрлері. Оларға: арнаулы, әскери немесе құрметті атағынан, сыныптық шенінен, дипломатиялық дәрежесінен, біліктілік сыныбынан және мемлекеттік наградаларынан айыру; мүлкін тәркілеу. Жазаның балама түріне айыппұл салу және белгілі бір лауазымды атқару немесе белгілі бір қызметпен айналысу құқығынан айыру жазалары жатады.

Қылмыстық жазаның өзіне тән белгілеріне мыналар жатады:

- қылмыстық жаза тек мемлекет тарапынан қолданылатын мәжбүрлеу шарасы;
- жаза тек қылмысты жасауға кінәлі деп танылған адамға қолданылады;
- жаза қылмыс жасауға кінәлі деп танылған адамның құқықтары мен бостандықтарын шектеумен байланысты болады;
- жаза тек сот үкімімен, мемлекет атынан тағайындалады;
- сот үкімі бойынша тағайындалған жаза кінәліге сотталғандық атағын белгілейді.

Ал, жазадан босату:

ауруына байланысты;

жазаның өтелмеген бөлігін жеңіл жазамен ауыстыру;

жас балалар мен жүкті әйелдер жазасын өтеуді кейінге қалдыру;

айыптау үкімінің ескіру мерзімі өтуіне байланысты жазаны өтеуден босату;

рақымшылық немесе кешірім жасау актісі негізінде жазадан босату.

Қылмыстық жауаптылықтан босату, жазадан босату немесе жазаны одан әрі, өтеуден босатудың бір – бірінен айымашылығы оларды қолдану негіздеріне байланысты болады.

Кәмелетке толмағандардың қылмыстық жауапкершілігі

Қылмыстық кодекс бойынша кәмелетке жасы толмағандарға:

- А) айыппұл;
 - Ә) белгілі бір қызметпен айналысуы құқығынан айыру;
 - В) түзеу жұмыстары;
 - Г) қамау;
 - Д) бас бостандағынан айыру;
- тағайындалады.

Кәмелетке толмағандарға жеңілдететін мән-жайлар ретінде жеңілдететін және ауырлататын мән-жайлар жиынтықта ескеріледі..

Әділ жаза деп кәмелетке толмағандардың түзелуіне тікелей әсер ететін жазаны айтамыз.

Кодексте көзделген қоғамға қауіпті әрекетті жасаған кезде есі дұрыс емес күйде болған, яғни созылмалы психикалық ауруы, психикасының уақытша бұзылуы, кемақылдылығы немесе психикасының өзге де дертке ұшырауы салдарынан өзінің іс-әрекетінің іс жүзіндегі сипаты мен қоғамға қауіптілігін ұғына алмаған немесе оған ие бола алмаған адам қылмыстық жауапқа тартылуға тиіс емес”.

Есі дұрыс еместіктің ұғымын ашу кезінде қылмыстық құқық ғылымы екі критерийлерді пайдаланады: заңдық немесе психологиялық және медициналық немесе биологиялық.

Адамды есі дұрыс емес деп тану үшін медициналық және заңдық критерийлердің жиынтығы қажет. Тек олардың біреуінің болуы адамды есі дұрыс емес деп тануға негіз бола алмайды.

Есі дұрыс еместіктің медициналық критерийі,

Олар: 1) созылмалы психикалық ауру; 2) психиканың уақытша бұзылуы; 3) кемақылдылық; 4) психиканың өзге де дертке шалдығуы; Созылмалы психикалық ауру

Созылмалы психикалық ауру бұл жазылуы қиын психиканың бұзылуы ұзақ уақытқа созылатын жан ауруы.

Кейде бұл ауруда психиканың бұзылуы біртіндеп үдеуі немесе төмендеуі мүмкін, бұл аурудың кейін тұрақты психикалық дефект (ақау) қалдыру қабілеті де бар. Мұндай психикалық ауруларға: шизофрения, эпилепсия (қояншық), үдемелі сал, ми мүшесі (параноя) және т.б. жатады.

Психиканың уақытша бұзылуы – уақытша болатын кейбір жағдайда бірнеше минуттан бірнеше сағат дейін, ал кейде бірнеше күн, апта, ай болатын және толық айығып кетумен аяқталатын психикалық ауру. Бұл ауруға патологиялық мас болу, патологиялық аффект, сананың тұмандануы жатады.

Кемақылдылық - туа біткен немесе ерте жаста пайда болған психикалық қызметтегі патологиялық өзгеріс (олигофрения). Сондай-ақ жарақаттан, жұқпалы және басқа аурулардан мида болған органикалық өзгерістің салдарынан адамның қалыпты ойлау қабілетінің бұзылуы немесе нашарлауы салдарынан болған ауру. Кемақылдылық адамның ойлау қабілетінің төмендігінен, танымның және пайымдаудың нашарлығынан, өз әрекетін дұрыс бағалай алмайтындығынан көрініс табады.

Ойлау қызметінің бұзылуы дәрежесіне байланысты кемақылдылықтың 3 дәрежесі болады: 1) идиотия (ең ауыр дәрежесі); 2) имбецильдік (орта); 3) дебильділік (жеңіл);